

Umrbek SALAYEV,
Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: salayevumrbek@gmail.com

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti professori J.Yaxshilikov taqrizi asosida

JANUBIY OROLBO'YI HUDUDIDA ENEOLIT DAVRI TURAR-JOYLARIDA ARXEOLOGIK IZLANISHLAR

Аннотация

Maqolada Janubiy Orolbo'yi hududida eneolit davriga oid turar-joylarda olib borilgan arxeologik izlanishlar haqida batafsil ma'lumot berilgan. Salayev Umrbek Kadambayevich tomonidan olib borilgan tadqiqotlar, ayniqsa Jonbos-4 manzilgohi va atrofidagi hududlarda yashagan aholining moddiy madaniyati, etnik jarayonlari va migratsion siyosatlarini haqida yoritilgan. Tadqiqot natijalari, aholi sonining oshishi va oziq-ovqat muammolari, etnik munosabatlar va geografik muhitga moslashuv jarayonlari kabi jihatlar qamrab olingan.

Kalit so'zlar: Eneolit davri, Janubiy Orolbo'yi, arxeologik izlanishlar, moddiy madaniyat, etnik jarayonlar, migratsion siyosat, geografik muhit.

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭНЕОЛИТИЧЕСКИХ ПОСЕЛЕНИЙ В ЮЖНОМ ПРИАРАЛЬЕ

Аннотация

В статье подробно описываются археологические исследования, проведенные в поселениях энеолитического периода в южном регионе Аральского моря. Исследования, проведенные Салаевым Умрбеком Кадамбаевичем, особенно в районе поселения Джонбос-4 и окружающих территориях, освещают материальную культуру, этнические процессы и миграционные политики населения. Результаты исследований охватывают такие аспекты, как рост населения, проблемы с продовольствием, этнические отношения и процессы адаптации к географической среде.

Ключевые слова: Энеолитический период, южный регион Аральского моря, археологические исследования, материальная культура, этнические процессы, миграционная политика, географическая среда.

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH AT ENEOLITHIC SETTLEMENTS IN THE SOUTH ARAL SEA REGION

Annotation

The article provides detailed information about archaeological research conducted in the settlements of the Eneolithic period in the South Aral Sea region. The research carried out by Salayev Umrbek Kadambayevich, especially in the Jonbos-4 site and surrounding areas, sheds light on the material culture, ethnic processes, and migration policies of the population. The research results cover aspects such as population growth, food problems, ethnic relations, and adaptation processes to the geographic environment.

Key words: Eneolithic period, South Aral Sea region, archaeological research, material culture, ethnic processes, migration policy, geographic environment.

Kirish. Maqolada Jonbos-4 manzilgohi urug' jamoalari aholi son miqdori oshganligi munosabati bilan tabiiy iqtisodiy hududlarni o'zlashtirishi natijasida hosil bo'lgan yangi-yangi xo'jalik-madaniy tiplarni vujudga kelishi, ularda kechgan etnik jarayonlarni yoritish nazarga olingan.

Adabiyotlar tahlili. Amudaryo asrlardan asrlar mobaynida suv tarkibidagi mineral moddalarni yotqizilishi natijasida vujudga kelgan tekislik mil.avv. IV-III ming yilliklarda odamzotga xizmat qilishni boshlagan. Xorazm ekspeditsiyasi hodimlari nashrlarida qayd qilingan tarixiy ma'lumotlarga ko'ra Amudaryo o'ng sohili Yonboshqala balandligi atroflari geografik manzarasini hosil qilgan botiqlar Oqchadaryo o'zani faoliyati bilan suv havzalariga aylangan. Bunday jarayonni Tuyamo'yin va Sariqamishbo'yi hududlarida kuzatish mumkin. Tuyamuyin hududida mavjud bo'lgan bir-biriga ulangan maydonlar Amudaryo suv toshqini natijasida sohil etagi ko'tarmasidan oshib tushgan suvlar munosabati bilan suv havzalariga aylangan. Sariqamishbo'yi hududida Qoraqum to'liqsimon ko'chma qum uyumlari oralig'ida botiqlarning suv havzalariga aylanishi Dovdon va Daryoliq irmoqlari suv sathi ko'tarilishi natijasi bilan bog'liq bo'lib, joylashgan axolining kundalik faoliyatini olib borishiga imkon yaratgan.

Mazkur suv havzalari organik dunyoga, sohil etaklari floraga serob bo'lganligi bois engil uchar har xil qushlar makoniga aylangan. Suv manbasi esa chanqoq bo'lgan turli xil jonzotlarga xizmat qilgan.

Janubiy Orolbo'yi hududida eneolit davriga oid manzilgohlar faqat Shimoliy Oqchadaryo havzasida o'rganilgan. Masalan, S.P.Tolstov qayd qilishicha, Sulton Uvays tog'i shimoli-g'arbiy hududida Oqchadaryo irmog'i suv sathi ko'tarilishi natijasida Qizilqum botiqlari suv havzasiga aylangan, sohili

etagiga ulanib ketgan tepalikda joylashgan Qamishli-1,2 manzilgohlarida qazishma ishlari olib borilishi munosabati bilan eneolit davriga oid manbalar olingan[1]. Xorazm ekspeditsiyasi hodimi M.A.Itina Sariqamishbo'yi hududi janubida O'zboy hududida arxeologik dala amaliyoti davrida ro'yxatga olingan aholi turar-joylari Bala-Ishem 8,9, Tog'alok qudug'i atrofida 110, 114 manzilgohlarida qazishma ishlarini olib borib, eneolit davriga mansub moddiy ashyolar olingan Xorazm[2, 3]. ekspeditsiyasi hodimlari nashrlarida Janubiy Oqchadaryo, Tuyamuyin hududida joylashgan Jonbos-4 aholisi vorislari geografik muhitga moslashgan holda, tabiiy manbalardan foydalanib, ajdodlari xo'jalik an'alarini rivojlantirishda kundalik faoliyatlarini to'g'risida ma'lumotlar kuzatilmaydi. Har holda, Jonbos-4 urug' jamoalari vorislari etnik jarayonlarni moslashgan geografik hudud doirasida chiqib, eneolit davrida olib borganligini qayd qilish joiz. E.B.Bijanov tadqiqotlarida neolit davriga oid Oqtoylik, Aydabol, Churik manzilgohlari urug' jamoalari geografik sharoit, tabiiy hadyasidan unumli foydalanib etnik munosabatlarni olib borganligi to'g'risida xulosaga kelish mumkin.

Xorazm vodiysi geografik yuzasi jihatidan ulanib ketgan, Ustyurt hamma tomoni ochiq, osmono'par tog'lardan holi, daryolar kesib o'tmaydi, tabiat in'omidan foydalangan neolit ovchilar-termachilari eneolit davrida ko'nikkan geografik doirasida kundalik faoliyatlarini olib borgan degan xulosaga kelish mumkin. Bu fikriga asos qilib, E.B.Bijanovning Ustyurt hududida Isatoy-3, Churuk-I, Kaskajal, Oqtumsiq, Kugesem manzilgohlari ovchilar-termachilar eneolit davrida xo'jalik an'alarini davom ettirganligi to'g'risida tadqiqotchi fikr-mulohaza bildirmaydi [4].

Tadqiqotchi mazkur manzilgohlarda istiqomat qilgan aholi soni miqdori oshishi munosabati bilan migratsion siyosat

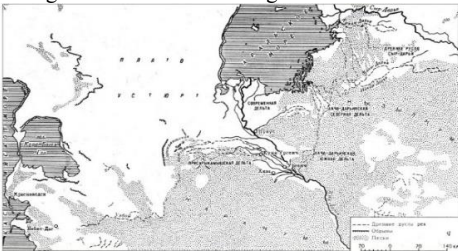
olib borilishi munosabati yangi manzilgohlarda istiqomat qilgan aholi eneolit davrida etnik munosabatlarga olingan ashyolar asos bo'lib hisoblanadi. Bunga asos qilib, Kaskajal qabristonidan olingan ashyolar neolit davri oxirigacha mansub bo'lgan [5].

Xorazm vodiysi va Ustyurt hududlari tarixiy-madaniy tahlillar nuqtai nazaridan alohida o'rin egallaydi. Arxeologik qazishmalar natijalari ko'rsatishicha, bu yerlarda neolit davridan boshlab, turli madaniy qatlamlar mavjudligi aniqlangan. Eneolit davrida ushbu hududlarda yashagan aholi o'z hayot tarzini atrof-muhitga moslab, turli xil mehnat faoliyatlari bilan shug'ullanishgan. Bunda, asosan, ovchilik, chorvachilik va dehqonchilik kabi asosiy faoliyat turlari rivojlangan.

Migratsion jarayonlar ushbu hududlarda aholi sonining o'sishiga bevosita ta'sir ko'rsatgan. Bu jarayonlar natijasida yangi etnik guruhlar paydo bo'lishi va mavjud etnik tarkibning o'zgarishi kuzatilgan. Arxeologik topilmalardan ma'lum bo'lishicha, Kaskajal qabristonidan topilgan buyumlar bu hududda yashagan aholining madaniy an'analari o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu buyumlar orqali o'sha davr aholisining diniy e'tiqodlari, jamiyatdagi ijtimoiy tuzilish va madaniy aloqalari haqida ma'lumot olish mumkin.

Shuningdek, bu hududlar tarixi davomida turli xil ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy o'zgarishlarni boshdan kechirgan. Eneolit davrida bu yerlarda yashagan aholi o'zlarining kundalik hayotlarini yaxshilash maqsadida turli xil hunarmandchilik mahsulotlarini yaratishgan. Masalan, sopol idishlar, tosh qurollar va boshqa turdagi buyumlar bu davr aholisining ijodiy qobiliyatini namoyish etadi.

Ustyurt hududi esa geografik jihatdan ochiq bo'lib, bu yerda tabiiy resurslardan foydalanish imkoniyatlari cheklangan. Biroq, bu hududda yashagan aholi o'zlarining mehnat faoliyatlari orqali muhitga moslashib, omon qolish strategiyalarini ishlab chiqarishgan. Jumladan, suv yo'qligi sababli suv tejamkor dehqonchilik usullarini qo'llashgan va chorvachilikni rivojlantirishga alohida e'tibor berishgan.

Natijada, Xorazm vodiysi va Ustyurt hududi tarixi, madaniyati va etnografik tarkibi bo'yicha o'rganiladigan muhim manbalar hisoblanadi. Ushbu hududlarda olib borilgan arxeologik tadqiqotlar nafaqat O'zbekiston, balki Markaziy Osiyo tarixi va madaniyatini tushinishda katta ahamiyatga ega. Bu o'rganishlar kelajakda ushbu hududlar tarixini yanada chuqurroq o'rganish va ularga bo'lgan qiziqishni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. holislik, tarixiy-xronologik tahlil, nazariy-qiyosiy talqin, umumlashtirish, mantiqiy xulosa, arxeologiya, geologiya, geografiya va etnografiya fanlari natijalaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Xorazm arxeologiya va etnografiya ekspeditsiyasi xodimlarining Amudaryo o'ng va so'l sohili hududlarida eneolit davri aholisini moddiy madaniyati tahlil qilindi.

Natijalar. Maqola mazmunida qayd qilingan tarixiy ma'lumotlar asosida Neolit davri urug' jamoalari vorislarining eneolit davri jamiyatini rivojlantirish sohasida bunyodkorlik faoliyatlarini natijalari oydinlashtirildi.

-Tarixiy ma'lumotlardan ma'lum bo'ldiki, Amudaryo o'ng va so'l sohili hududlarida neolit davri urug' jamoalari vakillari geografik kenglikda o'zlashtirish siyosatini olib

bormaganlar to'g'risida fikrlar ilgari surildi. Arxeologik adabiyotlarda qayd qilingan ma'lumotlar nazariy-qiyosiy tahlil etnik jarayonlar eneolit davrida davom etgan.

Eneolit davrida Amudaryo o'ng va so'l sohili hududlarida yashagan urug' jamoalari o'zlarining moddiy madaniyatlarini bilan ajralib turishgan. Ushbu davrda ularning madaniyati, yashash tarzlari va ijtimoiy tuzilishlarida muhim o'zgarishlar ro'y berdi. Tadqiqotlar natijasida ularning dehqonchilik bilan shug'ullanishganligi, chorvachilikni rivojlantirishga e'tibor berishganligi va kichik miqyosda hunarmandchilik faoliyatlarini olib borishganligi aniqlangan. Bularning barchasi eneolit davri jamiyatining iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlagan asosiy omillar sifatida qaraladi.

Arxeologik qazilmalar va ilmiy tadqiqotlar yordamida to'plangan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, ushbu davrda aholi o'z hayotini yaxshilash va tabiiy resurslardan samarali foydalanish maqsadida turli geografik hududlarni o'zlashtirishga harakat qilgan. Bu jarayonlar etnik va madaniy aloqalarni mustahkamlashga ham xizmat qilgan. Eneolit davri jamiyatlar o'zaro savdo aloqalarini rivojlantirish orqali boshqa hududlar bilan hamkorlik qilishgan va bu, o'z navbatida, ularning madaniy va iqtisodiy taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan.

Tahlil va natijalar shuningdek, ushbu davrda yashagan aholining ijtimoiy tuzilishi va madaniy an'analari haqida qimmatli ma'lumotlar beradi. Jumladan, aholi o'zlarining diniy e'tiqodlarini namoyish etish uchun turli rituellar va marosimlarni o'tkazishgan. Bu marosimlar arxeologik qazilmalarda topilgan turli xil rituellarga oid buyumlar orqali o'rganilgan.

Shuningdek, arxeologik ma'lumotlar eneolit davrida yashagan aholi orasida ijtimoiy tabaqalanish mavjud bo'lganligini ham ko'rsatmoqda. Bu tabaqalanish asosan boylik darajasiga, ijtimoiy mavqe va kasb-hunarga qarab belgilangan. Eneolit davrida yashagan aholining kundalik hayotida qo'llanilgan asbob-uskunalar, idish-tovoqlar va boshqa buyumlar ularning ijtimoiy tuzilishi va madaniy darajasini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Natijada, Amudaryo o'ng va so'l sohili hududlarida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar eneolit davri jamiyatining rivojlanish tarixini chuqurroq o'rganishga imkon beradi. Bu esa, o'z navbatida, Markaziy Osiyo tarixi va madaniyatini yanada boyitishga xizmat qiladi. Ushbu tadqiqotlar kelajakda ushbu hududlarning tarixiy va madaniy merosini saqlab qolish va rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Maqola mazmunidan kelib chiqib, quyidagi yakuniy xulosaga kelindi:

Mil.avv. IV-III ming yillikda Jonbos-4 manzilgohi aholisi son miqdori oshishi munosabati bilan vujudga kelgan ziq-ovqat muammolarni bartaraf qilish maqsadida Tuyamuyin, Sariqamish va O'zboy hududlari o'zlashtirilgan, etnik munosabatlar jadal kechgan.

Migratsion siyosati natijasida Amudaryo o'ng va so'l sohili hududlarida aholining joylashishi jarayoni keng tus oldi, bu esa yangi xo'jalik-madaniy tiplarning shakllanishiga olib kelgan:

-Migratsion tadbirni olib borilishiga bo'lgan omil Amudaryoning goh toshishi, goh pasayish xarakterlari hamda aholi miqdori turar-joylarda oshib ketishi bo'lgan.

-Ajdodlarimizning neolitdan bronza davrigacha bosib o'tgan tarixiy tajribasini arxeologik adabiyotlarda qayd qilingan tarixiy ma'lumotlar asosida o'rganish;

-Janubiy Orolbo'yi hududida eneolit davrida etnik jarayonlar bir maromda kechmaganlik masalasi shu kungacha ochiq qolmoqda;-Xorazm vohasi tabiiy-iqtisodiy hududlarda eneolit davri aholisi mehnat qurollari texnologiyasida muhim o'zgarishlar amalga oshirilmaganlik omillarni tadqiqotchilar asarlarida ma'lumotlarni nazariy-qiyosiy tahlil qilish asosida innovatsion g'oyalar asosida o'rganish taklif qilinadi.

ADABIYOTLAR

1. Толстов С.П. По древним дельтам Окса и Яксарта-М.: Наука, 1962-С.42.
2. Итина М.А. Работы Узбойского отряда в 1957 г //КСИЭ-М.: Наука, 1957. Вып. XXVI-С. 105-113.
3. Итина М.А. Памятники первобытной культуры Верхнего Узбоя //Тр ХАЭЭ-М.:Наука, 1958. Т.2-С. 258-309.
4. Бижанов Е.Б. Каменный век Устюрта //Авто. реф. на соискание уч степени д. и. н. - Нукус, 1996- 41 с.
5. Бижанов Е.Б. Первое неолитическое погребение на Устюрте //СА-М.: Наука, 1985-№ 1-С.250-252.